

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 24 Volume: 6 Issue: 24

Kış 2013 Winter 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

İBN ARABÎ'YE GÖRE EL-ESMÂÜ'L- HÜSNÂ'NIN SONSUZLUĞU MESELESİNİN YORUMU

IBN ARABI'S READING OF THE MATTER OF INFINITY IN ASMA AL-HUSNA

Sefa BARDAKCI*

Öz

İbn Arabî (v. 638/1240) tasavvufî düşüncenin merkezinde birçok konuda farklı bir üslupla fikirlerini ortaya koymuştur. Kelamî konulardan el-Esmâü'l-hüsna hakkında eser vermiş ve diğer eserleri içinde bu konuyu işlemiştir. El-Esmâü'l-hüsna'nın sayısını tasavvufî bir tarzda ele almıştır. Çok açık şekilde sonsuz sayıda Allah'ın isimleri vardır dememektedir. Ama izahlarında panteizme yaklaşan bir anlatımı seçtiğinden onun isimlerin sayısı hakkında sonsuzluğu savunduğu gibi bir sonuca temayül edilmektedir. Aslında sonsuz isim olduğu ile ilgili net bir görüş dile getirmemektedir. Bu konu kelamî açıdan incelenmeğe uygun düşmektedir. Zat-sıfat ilişkisi, isim-müsemma, el-esmâü'l-hüsna'nın tevkifiliği ve ihşa(sayısı) konusu incelenerek konuya açıklık getirme ihtiyacı vardır. Böyle bir görüşe temayülün de sakıncalarına değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İbni Arabî, Kelam, el-Esmâül'-hüsna, Allah'ın sıfatları, Zat

Abstract

Ibn Arabî (died in 1240) put forward his opinions with a different style on many matters, which are at the center of sufistic thought. He wrote some works on Asma Al-Husna - the Excellent Names of Allah -, which is one of the subjects of Kalam (Islamic Theology), and he also handled this subject in his other works. He handled the number of Asma Al-Husna - the Excellent Names of Allah - in a sufistic style. He does not say explicitly that there are infinite numbers of the excellent names of Allah in his works. However, it is inclined to say that he held the opinion of the excellent names of Allah being infinite since he has a nearly pantheistic style in his explanations. In fact, he does not express a clear opinion on the excellent names of Allah being infinite. For this reason, this subject is significant for research era. In this study, relation between Allah and His attributes, Allah's name- Allah Himself, the excellent names of Allah's (Asma Al-Husna) being dependent on permission of Allah, and the number of Allah's names have been mentioned. In addition, the drawbacks of an inclination to that view have been touched on.

Keywords: Ibni Arabî, Kalam, Asma Al-Husna, Allah's attributes, Allah Himself

Giriş

Allah'ın isimlerinin (el-esmâü'l hüsna) sayısı ile ilgili farklı görüş ve rivayetler vardır. Bu arada el-esmâü'l-hüsna'nın bu sayısal tartışmasına ilave olarak sonsuz olduğuna dair spekülasyonlar mevcuttur. Sonsuz hükmünün kullanılmasının bilim ve insan aklıyla

* Yrd.Doç.Dr., Nevşehir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

uyarlanması gerekmektedir. Bu meseleyi açıklamak için bu konuya ait alt başlıkları kelime anlamları, ıstılah anlamı, bugüne kadar isimlerin bilinen sayısı, Allah'ın isimlerinin tevkifliği, Allah Teâlâ'ya isim olup olmamasında tereddüt edilen isimler, ismi azam, tasavvuf erbabının konuya bakışları, isim müsemma ilişkisi ve doksan dokuz rakamının sınırlayıcılığı şeklinde kısaca incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda önce esmâ ve hüsnâ terimlerinin kelime ve ıstılah anlamlarını izah ederek konuya girmek uygundur.

el-Esmâü'l-hüsnâ terkibi iki kelimedenden oluşmaktadır. İki kelime sıfat terkihiyle kavramlaşmıştır. Sözlük anlamlarını bilmek terkihin orijinal anlamını daha belirgin hale getirir. Bunlardan biri 'esmâ', isim kelimesinin çoğulu; diğeri 'hüsnâ', 'ehsen' ism-i tafdilinin müennesidir. Esmâ سَمِي ' s-m-y fiilinden türemiş bir kelimedir. Sema geçmiş zaman fiili yükseldi anlamına gelmektedir. Sema fiili, 'أَسْمَى وَ سَمِي' şeklinde ifal ve te'îl babının türemişlerinde kullanıldığında isim verdi anlamındadır. İsmi bir şeye ad olarak verilerek o varlığı yükselttiği varsayılarak isim kelimesi bu fiilden türetilmeye uygun görülmüş gibidir. İsim, bir şeyin kendisiyle bilindiği kelimedir. Onunla kendisine delalet edilir kelimedir.¹ Nahivcilere göre zamana delalet etmeksizin varlığın kendisiyle bilindiği kelimedir.² İsmi, fiilden ayıran en belirgin özelliklerden biri belirli bir zamana delalet etmeksizin bir mana ifade eden kelime olmasıdır. İsim, ad konulmakla bir eylem, oluş, hareket veya işe delil olmayıp ancak eşyaya delalet eden kelime olur.³ Hüsnâ kelimesi ise el-esmâü'l-hüsnâ terkihinin ikincisidir. Bu kelime 'أَحْسَن' kelimesinin müennesi olan 'حَسَنِي' dan gelmektedir. el-Esmâü'l-hüsnâdaki bu kelime Türk dilinde 'en güzel' anlamında karşılık bulmaktadır.⁴ 'Hüsnâ' kelimesi ayrıca tam ve kamil olan, hiçbir şekilde eksiklik olmayan, eksiklik bulaşmayan anlamındadır.⁵ 'Hüsnâ' kelimesi 'esmâ' kelimesine sıfat olarak gelmiştir.

el-Esmâü'l-hüsnâ ile ilgili oldukça araştırma yapılmıştır. Bunların her biri değerli çalışmalardır. Söz konusu çalışmalar farklı amaçları beyan etmektedir. Bu konudaki araştırmaların çokluğu, insanın el-esmâü'l-hüsnâ yoluyla Allah'ı tanımaya ne denli meraklı olduğunu göstermektedir. İnsan var oldukça yaratıcısına olan bu merak da devam edecektir. Antropolojik araştırmalar da tarih boyunca insanın inanma duygusu gereği araştırma içinde olduğu yönündeki bilgilerle dopdoludur.

Yaratıcı ve âlem arasındaki ilişki ile ilgili açıklamalardan biri âlemin varlığının sebebini Allah'ın rububiyet sıfatının gereği sayan görüştür. Bu bakış bağlamında âlem içindeki insicam, doğuş, büyüme, ahlak, edep, gözün görmesi, aklın varlığı gibi bir takım konular hep rab sıfatının tecellisi kabul edilir.⁶ Bu cümlede geçen 'tecelli' kelimesi farklı anlamlar yüklemek suretiyle felsefe, astronomi, tasavvuf, edebiyat gibi diğer bilim dallarında farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. İbn Arabî de (v. 638/1240) kendisi bu kelimeye özel bir anlam yükleyerek farklı manada kullananlardandır. Bu açıklamalardan sonra İbn Arabî'nin kullandığı 'tecelli' kelimesiyle, yaratıcının bir varlıkta ortaya çıkış anlamı değil de bir varlığın kendisini var eden yaratıcının ismine delaleti anlaşılmalıdır.⁷ İbn Arabî'nin 'tecelli' kelimesine verdiği anlam Allah'ın güzel isimleri hakkındaki görüşünü açıklamada anahtar kavramlardandır.⁸

Genellikle el-esmâü'l-hüsnâ yazarları Allah lafzını bütün isimleri kapsayıcı kabul etmişlerdir. Buna karşılık diğer isimleri ise Allah ismine denk tutmamışlardır.⁹ Ayrıca Allah lafzı dışındaki bu isimler başka dillere tercüme edilebilmekte fakat Allah lafzında buna imkân

¹ Şevki Zayf, *Mucemu'l-veciz*, Mecmeu'l-lügatü'l-Arabiyye, Mısır, 2003; s. 323

² Komisyon, *Mücemü'l-Vesit*, Mektebetü's-Sürüku'd-Devliyye, Mecmeu'l-lügatü'l-Arabiyye, Mısır, 2004, I, 482.

³ Razi (v. 606/1210), Fahrüdin, *Levâmiü'l-Beyyinat Şerhu Esmâ'l-lahi Teâlâ ve's-Sıfat*, Matbaatü's-Şerafiyye, Mısır, h. 1323. s. 3.

⁴ İbn Manzur (v.711/1312), Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadr, tsz, X, 878.

⁵ İbni Kudame (v. 620/1324), Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *Lem'atü'l-İtikat*, Tal. Bekir Topaloğlu. 7. Baskı, Damla Yayınları, İzmir, 1981. s. 31.

⁶ Çetin, Osman, 'Esmâü'l-Hüsnâ' *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Dergah Ofset, İstanbul, 2000, II, 283.

⁷ İbn Arabî, et-Tecelliyâtü'l-İlahiyye, thk. Osman İsmail Yahya, Merkezi Neşri Danişkâhî, Tahran, 1988, s.19.

⁸ İbn Arabî, Fusus, tk. Afifi, s. 49.

⁹ Çetin, Osman, 'Esmâü'l-Hüsnâ' *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, II, 288.

pek görülmemektedir. Dolayısıyla isimlerin sayısal sonsuzluğu veya çokluğu önem taşımamaktadır.

İbn Arabî'ye göre esmâ ve sıfatların ortaya çıkışı şöyle izah edilmektedir. 'Allah Teâlâ kendi zatını, aynını, isimlerini ve sıfatlarını görmek istemiştir. Bu istek gereği Allah'ın bir ortam yaratması gerekmektedir. Ortam için insanı uygun bulmuştur. Orada Allah kendisinin aynısını görmüştür. Bununla ne fark edilmektedir denilirse, Allah'ın kendisini kendisinde görmesi bir başka, kendinden başka bir yerde görmesi başka bir şey denilir.'¹⁰ Bu anlatımdan anlaşıldığına göre İbn Arabî, Allah'ın kendisini görme ve tanıma isteğinin varlığından bahsetmektedir. Allah'ın kendisini tanınması ise iki şekilde mümkündür. Bunlardan birisi Allah'ın kendisini kendinde tanınmasıdır. Diğer tanıma yolu ise kendinden başka bir aynada kendisini seyrederek tanımadır. İbn Arabî bu iki tanıma yolunun farklı cazibesinin olduğunu belirtmektedir. İkinci yol ise varlıkların yaratılmasını gerektirmiştir. Varlıklarda ise Allah'ın uluhiyetinin yücelikleri tecelli etmiştir. Bu yücelikler isimlerle müsemmadırlar. Sayılarını ifade etmek zordur. Sayısını ifade etmekte zorlanılan tecelliler anlayışı insanları vahdet-i vücuda kayan açıklamalara götürmektedir.

Tanıma, tecelli, yaratma gibi kelimelerin kazandığı hüviyete göre düşünüldüğünde Allah Teâlâ'nın isimlerinin ve sıfatlarının tecellisi kendisini tanıma maksadıyla yarattığı varlıklar üzerinde ise varlıklar adedince isim ve sıfat söz konusu olabilir. İbn Arabî'nin anlatımından hareketle bazıları esmâ ve sıfatların sonsuzluğuna hükmetmektedirler. Kelâm ilminin verilerinden hareketle analitik bir bakışa göre böyle bir iddiadan kaçınılmalıdır. Eğer Allah'ın zatının mevcudiyeti açısından bakılırsa Allah zâtı gereği mevcudu halk etmiştir. Allah'ın zatının gereklerinden biri de 'hâlik' olmasıdır. Bu fikirden hareketle Allah'ın esmâ ve sıfatının sonsuz oluşu anlaşılabilir. Yalnız sayısal sonsuzluktan ziyade Allah'ın varlığı ile sıfatlarının mevcudiyeti anlaşılır.

İbn Arabî Allah'ın yaratılanlardan insanı kendine en yakın surette yarattığını kabul eder. 'Allah ademi kendi suretinde yarattı, onun için Allah'ın Cenab-ı ilahisine layık ilahi nurunun bir sureti vardır'¹¹ rivayeti bunun izahının merkezindedir:

- a. Esmâ-ı rububiyenin suretleri; bunlar tabiatı küllidirler.
- b. Akıl, nefis ve melek gibi yaratıkların ruhlarının suretleri; bunlar nuru ilahinin tecellisidirler.
- c. Cisimlerin suretleri; bunlar mertebeli merbubla muttasıftırlar.¹²

'Allahın isimleri insanın ortaya çıkışıyla görülmeye başlamıştır. İnsan olmadan isimlerin zuhuru mümkün olmamıştır. Âlemin mührü insandır. Âlemin nöbetçisi insandır. İnsan, Allah adına halife olmuştur. Halifeye Allah tarafından üstün özellikler hediye edilmiştir.¹³ Allah halifeye bu özellikleri kendinden hediye etmiştir.'¹⁴

İnsanın dünyaya halife olarak gönderilmesiyle isimler ortaya çıkmıştır. Melekler bile bu isimleri bilmemekteydiler. Hz. Adem Allah Teâlâ'ya bu isimlerle dua edecektir. Melekler ise Hz. Adem'in halife olarak yaratıldığında bu isimlerden sadece kendilerine öğretilenle dua etmekteydiler. İnsan ise yaratıldığında onlardan daha ileri bir mesafedeydi. Melekler göre insan yeryüzünün fitnecisi ve kan dökücüsü olacaktı. 'Melekler ise daha bunu dile getirirken çekemezliği kendisi ortaya koymuş bir de bunun farkında bile değillerdi.'¹⁵ İbn Arabî meleklerin insanlardan üstün varlıklar olduğunu kabul etmektedir. Belki burada yaratık olmaları sebebiyle melek ve insanın farklılıkları ortaya konulabilir. Ama meleklerin temel

¹⁰ İbnü Arâbî (v. 638/1241), *Fususul-Hikem*, thk. Ebu Ula Afifi, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut,1946, s. 48.

¹¹ İbn Arabî (v. 638/1241), *Fususul-Hikem Terceme ve Şerhi*, trc. H. Avni Konuk, I-IV, MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005, I, 125.

¹² İbn Arabî, *Fususul-Hikem Terceme ve Şerhi*, trc. H. Avni Konuk, I, 125.

¹³ Bkz, Bakara, 2/30-31.

¹⁴ İbn Arabî, *Fususul-Hikem*, thk. Mahmud Mahmud Gurab, Antropoloji Matbaatü Zeyd b. Sabit, 1985, s. 49.

¹⁵ İbn Arabî, *Fususul-Hikem*, thk, Mahmud Gurab, s. 50.

özellikleri bir tarafa bırakılıp empati yapılarak çekememezlik tavsifi yapılmıştır. Bu anlatımlar bilimsel bir değer taşımaktan uzak din felsefesi veya diğer dinlerin anlatım kültürü sayılabilir. İbn Arabî insanı anlatırken yaratıklar arasındaki önemi ortaya konulmalıydı. Bundan ziyade İbn Arabî Allah Teâlâ'yı ortaya çıkarmada mübalağa etmiştir. İnsan olmasa Allah'ın güzel isimleri tecelli etmeyecekti diye bir olgu dillendirmiştir. Bu anlatım tarzı ünlü mutasavvıf düşünürün fikirlerinin vahdeti vücut ve panteist bir düşünceyle eşdeğer tutulmasına vesile olmuştur. Kelâmî bir bakışa sahip olmayan bilginlerce el-esmâü'l-hüsna ve sıfat konuları rahatlıkla panteizme¹⁶ benzer yorumların kaynağı haline gelmiştir.

Allah'ın isimlerini anlama yönteminde kullanıldığı bilinen el-esmâü'l-hüsna'yı Allah'ı kendisinin tanımlaması diye anlamakla Allah'ın isimlerinin âlemde tecelli ettiği sıfatlar diye anlamak arasında bir farkın olduğu kuşkusuzdur. Çünkü tecelliye mazhar olmuş varlıklardan sıfatların sadece varlığı anlaşılır, sıfatlar hakkında bilgiye sahip olunamaz. Kelâmcılara göre uygun olan Allah'ı bizzat kendisinin isimlendirmesiyle tanımaktır. Sufi geleneğin kalburüstü üleması olan İbn Arabî ise âlemi el-esmâü'l-hüsna'nın tecellisi olarak tanımayı kabul etmiştir. Buradan onun vahdeti vücuda varan bir fikre sahip olduğu söylenebilir.¹⁷ Hakim Tirmizi (v. 320/932) ile başlayan düşünce onun eserlerinden istifade eden¹⁸ İbn Arabî'de daha belirginleşir, onun tanrıdan yaratılışa sudur zihniyetine sahip olduğu görülür. Bu çoğu zaman araştırmacıları kabalistik¹⁹ görüşün sahibi olduğu vehmine götürür.

İbn Arabî'nin sudur felsefesine yol açabilecek izah tarzına karşın Razi 'سُبْحَ اسم رَبِّكَ' ayetinde 'سُبْحَ رَبِّكَ' denilmeyişini Allah'ın zatını kimsenin bilemeyeşi sebebine bağlamaktadır.²⁰ Rabbini tespih edenin rabbine delaleti aranacaktır. Bu da her an sorgulanmayabilir. Ama rab olarak Allah'a karine olan isimlerle tespih zata şekil verilmeden tespihi sağlayabilir. Sonsuz ismi var denilerek tespihte oluşacak bir teşbih korkusu gibi isimsiz tespih yoluyla husule gelecek teşbihten Allah beri kılınmıştır.

Esmâ ve Sıfat Açısından el-Esmâü'l-Hüsna'nın Sayısı

Çoğunlukla esmâ ve sıfat kelimeleri birbirinin yerinde kullanılabilir. Halk fiilinden halik ismi ortaya çıkmasında olduğu gibi 'esmâ' yerine 'sıfat'ın, 'sıfat' yerine 'esmâ'nın kullanıldığı göze çarpmaktadır. Yani Allah'ın sıfatları yerine el-esmâü'l-hüsna diye. Yukarıda 'esmâ' ve 'hüsna' kelimeleri üzerine açıklama yapıldığına göre bu bölümde esmâ kelimesine katkıda bulunan 'sıfat' kelimesi incelenecektir.

Sıfat, nitelenende bulunan özellik olarak, zatın kendisiyle bilindiği temel emarelerdir.²¹ Gerçekten Allah hayat sahibi olduğu için hayat Allah'ın gerçek niteliğidir.²² Yaratıklarda bulunmayan selbi sıfatlar ile yaratıklarda bulunmakla beraber onlardakilere benzemeyip yaratıcının ispatını gerektiren sübuti sıfatlar vardır. Bu sıfatlar kelâmcıların da Kur'an'da tespit edip üzerinde müttefik oldukları sıfatlardır. Bu sıfatlar Allah'ın kendisinde gerçekten var olan sıfatlardır. Allah kendisinde bu sıfatların gerçek oluşu sebebiyle onlarla zatını vasfetmiştir. Vasfetme işi Allah dışında bir varlık tarafından olduğunda O'nu sıfatının dışında bir tavsif söz konusudur. Allah'ı sıfatının dışında vasıflandırmalar mütenahi olan keşifte muhdes varlığın yetersiz olması sebebiyle gerçeği yansıtmadığı için hükümsüz kalacaktır.

Sıfatlar aynı zamanda Allah'ın güzel isimlerindedir. Allah Teâlâ o sıfatlarla muttasıftır. Allah Teâlâ muttasıf olduğu sıfatlarla da isimlendirilmiştir, o isimlerle O'na dua ve tazarruda bulunulur.²³ Sıfat ve isimlerin sayısının çokluğu Allah'ın zatını çoğaltmayacağı gibi

¹⁶ Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken, İstanbul, 1981, s. 213.

¹⁷ Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s. 307.

¹⁸ Kılıç, M.Erol, 'İbnü'l-Arabi Muhyiddin', *DİA*, XX, 499.

¹⁹ Bolay, S. Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, s. 143.

²⁰ Razi, *Levamiü'l-Beyyinat*, s.9.

²¹ Cürçani (v. 816/1413), Şerif, *Ta'rifât*, Mektebtü Lübnan, Beyrut, 1985, s. 139.

²² Aydın, Ferit, *İslâm'da İnanç Sistemi Akaid*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1995, s. 212.

²³ Aydın, Ferit, *İslâm'da İnanç Sistemi Akaid*, s. 213.

Allah'ın kendine izafe edilen birden çok sıfat ve isimler 'bir'liğe mani değil diye istenildiği şekilde çoğaltılamaz.

Bir diğer tanıma göre sıfat-ı ülâ diye rahmet, ilim, kudret, irade, semî', basar sıfatları kastedilmektedir. Semî', basîr, habîr kelimeleriyle de esmâ kastedilmektedir.²⁴

İbn Arabî'nin ifadesiyle hâlik sıfatıyla Allah eşyayı ademden yaratmıştır, adem ise zamanın yaratılmadığı döneme tekabül ettiği için orada ezellilik cereyan etmez denilmektedir.²⁵ Bu ifadeler kelâmî olmayıp felsefeyi ilgilendiren anlatımlardır. Felsefi anlamda cazip olan bir bakıştır. Bu anlamda tabii ki sıfat ve esmânın sayısının çokluğundan bahsedilir.

İbn Arabî âlemin yaratılışını zamanın yaratılmasından önceye hasretmektedir.²⁶ Bu düşünceyle Allah'ın varlığıyla âlemin varlığını aynılaştırmaktadır. Fakat zamanın yaratılışından önce Allah vardı başka bir şey yoktu, zamanın yaratılmadığı an içinde âlem Allah'tan sonra yaratılmıştır diye yorumlar.²⁷ Bu yorum ise felsefidir. Detaydır. Kelâmî anlamda bu tür izahlar öne geçmemektedir. Çünkü tartışma götürür meselelerdir. Zamanı yer doldurmayan yaratık kabul edip âlemden tecrit etmek yerli bir izah değildir. Sonradan yaratılan tüm varlıklar hadis olmakta aynıdırlar.

Bu açıdan hareketle İbn Arabî'ye ait ayna açıklamasına geçilirse yaratılan âlem yaratıcının bir yansıması olarak sonsuz sıfatların mekânıdır. Fakat bu tarz açıklamalar kelâm ilmince makbul görülmez. Bir tek sıfatın kendisinin sonsuzluğunun olması ile tecellisinin çok olması aynı şeyler değildir. Sayısal sonsuzluk ile sayısal sonsuz mahluk izdüşümü panteistçe izahlara zemin hazırlamaktadır.

İslâm alimleri esmâ ve sıfatlar konusunda titiz davranmışlar; Allah'ın el-esmâü'l-hüsânını Kur'an ve Sünnet'ten tespit etmeye çalışmışlardır. Bunun en güzel örneği de isimlerden Allah için sıfatlar türetilme çabasıdır.²⁸ Aksi halde Allah'ın zatını bilmeyen insanın O'nda olmayan isim ve sıfatla O'nu tavsifi söz konusu olmaktadır. Bu da gerçekten uzak bir girişim olur.²⁹

İbn Arabî için vahdeti vücudu savunuyor diye net ifade kullanmak mümkün olmamakla beraber onun olaylara bakışta ilmi disiplinleri mezcettiği söylenebilir. Örneğin, kader konusunda İbn Arabî insan kendisi için belirlenen fiili işlemeye mecburdur görüşünü savunmaktadır. Bu görüş ilk bakışta onun cebriyeci olduğunu çağrıştırmaktadır. Aslında böyle değildir. İbn Arabî felsefesini yaratıcıdan insana doğru bir anlayışla sudur nazariyesine yakın düşünce ürettiği için, insanın fiilini izahta bunu gerekli gördüğünden Matüridî anlayışı mezcetmiştir. Dolayısıyla bir fiile iki kudretin tesirini kabul etmektedir. Onun fikirleri içinde düalist bir anlatımı tercih etmesi göze çarpmaktadır. İbn Arabî'nin her fikri akımın kendi düşüncesini açıklayan yönlerini tercih ettiği müşahede edilmektedir. Ona göre meydana gelen fiilde Allah'ı yok saymak olaya yarım bakmaktır. Aynı şekilde insanı yok saymak da öyledir. İbn Arabî, Lâm elif harflerinde lâmsız elif ile elifsiz lâmin beraber olmamalarının imkansızlığı durumunu buna örnek vermektedir.

İbn Arabî'nin bu bakışı isimlerin sayısının varlıklar kadar sonsuz olduğu fikrine götürmektedir. Kelâmî bakışla varlık kadar isim olması yerine, varlığı var etmeyle alakalı isim veya sıfatın varlığı hesaba katılmalıdır.

Ama İbn Arabî'nin eserlerinde sonsuz isim ve sıfat anlayışı açık seçik şekilde yok hükmümüze rağmen İbn Arabî üzerine araştırmalara yansıyan gerçek ise isimlerin sonsuzluğuna yöneliktir. Tespitlerde kelâmî anlamda isim ve sıfat bilgisine sahip olmayan felsefeye temayüllü olanların ortaya attıkları kendi nazariyeleri gibi görünmektedir.

²⁴ İbn Kudame, *Şerhu Lem'atü'l-İ'tikat*, s. 31.

²⁵ İbn Arabî, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsna*, v:1, A-B Hâlik maddesi.

²⁶ İbn Arabî, *Futuhat*, I, 90.

²⁷ Mahmut Gurab, *Fıkhu İndeş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin İbn Arabî*, Matbaatü Nadr, Dimeşk, 1981, s 125.

²⁸ İbn Kudame, *Şerhu Lem'atü'l-İ'tikat*, s. 31.

²⁹ Bakz., <http://tr.wikipedia.org/wiki/Maturidi>

İbn Arabî Allah'ın haberî sıfatlarda haber verdiği gibi isim ve sıfatla kendisini tavsif etmenin tecviz edilemeyeceğini kabul eder.³⁰ Fakat bu konu daha çok haberi sıfatlar hakkında varit olmuştur. Diğer el-esmâü'l-hüsna ve sıfatlar felsefi yorumlara açık kalmıştır.

Günümüze Kadar Gelen El-Esmâü'l-Hüsna'nın Sayısı Üzerine Değerlendirme

El-Esmâü'l-hüsna'nın neler olduğu konusunda başvuru kaynağının Kur'an ve Hadis olduğu muhakkaktır. Onun sayısı konusunda da Kur'an ve Hadis'e başvurmak icap eder. Kur'an-ı Kerim'de el-esmâü'l-hüsna'dan sayılan kelimelerden bir kısmı açık seçik olmakla beraber bir kısmı da cümle içinde geçen hüküm ve sözcüklerden oluşmaktadır. Bunların çıkarımıyla sayı 313'e kadar çıkar.³¹

Allah, Kur'an'da "Size öğrettiği gibi Allah'ı zikredin" ve ³²"En güzel isimler Allah'a aittir. O isimlerle Allah'a dua ediniz" buyurur.³³ Bu sebeple Allah Teâlâ, Kur'an'da güzel isimlerinden bir kısmını bildirmiştir. Tespit edilen doksan dokuz isimle Hz. Peygamber dualarında o isimler ile dua etmiştir. O, el-Esmâü'l-hüsna hadisinde 99 tanesini öğretmiştir. Kur'an ve Sünnet'in öğrettiklerinin dışına çıkmanın yanlış olacağı yukarıda ifade edilmişti. İnsanlar tarafından hangi kesimlerce olursa olsun Kur'an ve Sünnet dışı isim tespiti çok iyi niyetlerle yapılmış olabilir, ama el-esmâü'l-hüsna konusu insan tarafından Allah'ın zatı ve keyfiyeti bilinmediğinden yanılmaların konu olduğu bir alandır.³⁴ Kur'an'ın "Allah'ın isimlerinde sapıtanları bırakınız"³⁵ ayetinin bu konuda insanlardaki yanılma tehlikesine açık seçik bir şekilde uyarıda bulunduğu söylenilebilir.

El-Esmâü'l-hüsna ile ilgili "Allah'ın doksan dokuz ismi bulunur ve bunları ezberleyip benimseyenler cennete girer" tarzındaki³⁶ hadislerin çoğu Ebû Hüreyre'ye (ö. 58/678) ulaşır. Bu hadislerde cennete girecekler için daha çok 'ihâ eden', geri kalandaki ise "hafizehâ" lafzının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bazılarında ise "Allah tektir ve O tek olanı sever" cümlesi ilave olarak geçmektedir.

İbn Arabî, doksan dokuz ismin ancak muhbiri sadıkla mümkün olabileceğini bundan başkasının ise ancak yine ilham alan velî kimseler yoluyla olduğunu belirtmektedir.³⁷ Doksan dokuz hadisi, sahih hadis kabul edilerek isimler caiz olmuşsa bunun dışındakilere cevaz olmamaktadır. Şayet bu hadis sahih olmuşsa denilebilir ki Kur'an'da belirtilenden gayri Allah'ın isimleri yoktur. Aynı şekilde velîlere ilham yoluyla gelmiş isimler hakkında bilgi sadır olsa ancak o velîyi edindiği ilhamî bilgi sağlıklı oluşuna göre bağlar. Fakat bu ilham yollu edinilen şey diğer insanlar hakkında bağlayıcı bilgi olamaz. Velîlere böyle bir ilham gelmemiş olsa esmâ sayısı hakkında bilgi ilanı mümkün görülmemektedir. İbn Arabî'nin de velîlerin kerametleri hakkındaki genel görüşü bu minval üzeredir. İbn Arabî'nin görüşü böyle olunca onun adına el-esmâü'l-hüsna'nın sonsuz olduğu gibi gereksiz bir şayia çıkması hayreti gerektirmektedir.

İmam Nevevî (v. 676/1277) ise, hadisteki doksan dokuz sayısının çokluktan kinaye olduğunu kaydeder. Nitekim Hz. Peygamber, gayb ilminde sakladığı isimlerin mevcut olduğunu belirtmek suretiyle³⁸ kendisinin de bilmediği ilâhî isimlerin mevcudiyetine işaret etmiştir. Bu sebeple pek çok âlim, el-esmâü'l-hüsna ile ilgili Ebû Hüreyre hadisinin ikinci

³⁰ Mahmut Gurab, *Fıkhı İndeş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin İbn Arabî*, s 118.

³¹ Kuraşî (v.775/1374), Muhyiddin Ebu Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudiyeye*, I-V, thk. Abdülfettah Muhammed Hulu, Hicr, Basım yeri yok, 1993, I, 12-15.

³² Bakara: 2/239.

³³ A'raf: 33/180.

³⁴ Mahmut Toptaş, *el-Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Cantaş Yayınları, İstanbul, Aralık 2000, ss. 10-11.

³⁵ A'raf: 33/180.

³⁶ Buhârî, "Tevhid", 12; Müslim, "Zikr", 5-6. Tirmizî, "Da'avât", 82; İbn Mâce, "Du'â", 10, Müsned, II, 258, 267, 314, 427, 499, 503, 516. bk. a.g.e. (nşr. Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî-Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut, 1411/1991, IV, 393) "Nu'ûl" 1. el-Müstedrek 1,16-17. Süyûtî, ed-Dürü'l-Mensûr, III, 613.

³⁷ İbnü Arabî, *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsna*, v: 2, B.

³⁸ Şerhu Müslim, XVII, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 391, 452; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 509.

kısımında yer alan listenin asıl metinde bulunmayıp, ravi tarafından derc edildiğini kabul eder.³⁹ Hz. Peygamberin bilmediği isimlerin varlığı isimlerin sonsuzluğu konusuna götürmekte yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla Peygamberi aşan bu hal diğer insanların da kudretini aşmaktadır.

Kur'an'daki çeşitli sûrelerin muhtelif ayetlerinde Allah'a pek çok isim nispet edilmektedir.⁴⁰ Bu tekrarlar isimlerin varlığına delildir. Ama sayılarının sınırı hakkında yeterli bilgiye ulaştırmamaktadır. Nitekim Allah'ın ismi sayılabilecek tarzda kullanımlar vardır. Örneğin, ilk nazil olan âyetin 'Rabbi'nin adıyla' diye başlaması⁴¹, yine Kur'an'da pek çok âyette "Allah'ı zikretme", "Rabbi zikretme" "Rabbin ismini zikretme" şeklinde veya Allah'a işaret eden zamirler gibi kullanımlardır. Kur'ân-ı Kerîmde "ismullah", "ismü rabbik", "ismuh" şeklinde olmak üzere toplam yirmi yerde "isim" kelimesi Allah'a nispet edilmiştir. Ayrıca Kur'an'da "tesbîh" kavramı ve 'tebâreke" fiili hem doğrudan doğruya yüce yaratıcının Allah ve Rab isimlerine veya O'nu niteleyen diğer kelimelere, hem de Rab kelimesine muzaf olan isim kelimesine nispet edilerek kullanılmıştır. Kur'an'da "Allah'ın güzel isimlerinin bulunduğunu" bildiren âyetlerden⁴² anlaşılacağı üzere isim, işaret ettiği varlık için ifade edeceği mâna açısından büyük önem taşımaktadır. Birtakım kelimelere ulûhiyyet makamına yakışmayacak anlamlar yükleyerek bunları, yaratıcıya nispet etmek veya O'na ait kavramları ve bunları dile getiren isimleri O'ndan başkasına vermek sapma kabul edilmiştir.⁴³ Bunlar tartışmalı iken nasıl sayısız ismin varlığından bahsedilir? Allah'ın zâtını nitelendiren kavramlar olduğu gibi, bunları ifade eden kelimeler de vardır. Şu halde bu isimlerin her biriyle Allah'ı anmak mümkündür. Nitekim "De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na mahsustur." mealindeki âyet⁴⁴ ve bu âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivayetler⁴⁵ Allah'ın kendisine has olmak şartıyla, insan için sınırlı çeşitli isimlerin varlığının işaretleridir.

Ancak bu hususta ismin, işaret ettiği varlığın gerçekliği oranında değer taşıdığı hususu gözden uzak tutulmamalıdır. Âlemde kudretinin bin bir tecellisi müşahade edilen yüce yaratıcının isimleri, birtakım âciz ve sonradan yaratılmış varlıklara, insan eliyle yontulup şekillendirilmiş⁴⁶ bâtil tanrılara verilse bile bunların hiç bir anlamı bulunmayan isimden ibaret olacağı apaçık bir gerçektir. Nitekim Hz. Yûsuf, hapis hayatındaki arkadaşlarının tapındıkları putları, "Allah'ın hiç bir güç vermediği, sizin ve atalarınızın takmış olduğu kuru isimlere ibadet ediyorsunuz" şeklinde nitelerken⁴⁷ bu noktaya işaret eder. Konumuz açısından bakıldığında bunların müsemma olması doğru mu, doğru olabilir. Müsemma olmadan bir tesmiye de söz konusu olabilir. Yani yalnız isim olabilir. İnsan, ilâhı kendi zihninde belirleyip kendisi bir takım isimlerle tesmiye etmiş de olabilir. Birinci ve ikinci hal sağlıklı halde meşrudur. Ama üçüncü hal ilahın aynını temsil etmeyen bir tesmiyeden ibaret kılacağı için asla caiz olamaz.⁴⁸ Bu ana düşünce bağlamında sıfat ve ona bağlı el-esmâ'ü'l-hüsnânın sayısında sonsuzluk iddiası anlamsız görünmektedir. Kur'an, fiilî gerçekliği bulunmayan bazı isimler ve bunların etrafında oluşturulan anlamsız tazim ve kutsallaştırmaların değersizliğini temsilî bir ifade ile şu şekilde açıklamaktadır:

"Ey insanlar! Size bir örnek verilmektedir, şimdi onu dinleyin! Allah'tan başka kutsallaştırıp andığımız şeyler, hepsi bir araya gelse de bir sinek bile yaratmazlar. Şayet sinek kendilerinden bir şey kapmış olsa, onlar bunu dahi ondan geri alamazlar, isteyen de âciz, istenen de."⁴⁹ El-Esmâ'ü'l-hüsnâ ve sıfat anlatılırken birçok isimler var bunlarla Allah anılır diye düz mantık yürütülmektedir.

³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, XIII, 478.

⁴⁰ Neml: 37/30, Hüd: 11/41; Yıldırım, Suat, "Besmele" *DİA*, V. 529-538.

⁴¹ Alâk: 96/1.

⁴² A'râf: 7/180; Haşr: 59/24.

⁴³ Râzi (v. 606/1210), *Mefâtilu'l-Gayb*, I-XXX, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981, XV, 71-72.

⁴⁴ İsrâ, 17/110.

⁴⁵ Taberî (v. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân*, I-XXIV, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, yy, XV, 121.

⁴⁶ Sâffât: 39/95.

⁴⁷ Yûsuf: 12/40.

⁴⁸ Gazali, *el-Esmâ'ü'l-Hüsnâ*, s. 37.

⁴⁹ Hac: 22/73.

Sonsuz tecelli var, her bir tecelli ile O'nun ismi sonsuzdur denilerek vahdeti vücuttan hareket edildiği görülmektedir. Eğer Allah'ın sonradan yarattığı bir yaratık ise yaratılanlar ne olursa olsun sonsuz olamaz. Ancak ademde var olan şeylerin halk edilmesi tarzında felsefecilerin iddia ettikleri gibi kabul edildiğinde herhangi bir sonsuzluktan bahsedilebilir.⁵⁰ Fakat şu dikkatten kaçmamalıdır ki İbn Arabî, yaratılış mutlak yokluktan değil izafi yokluktan izafi varlığa geçiştir⁵¹ diyerek panteist düşüncelere zemin oluşturmaktadır.

Ayna örneğinde birçok aynada birçok varlığın zahir olmasıyla ortaya çıkan yaratıklarla Allah'ın sıfat ve isimlerin sonsuzluğu anlamsız olmaktadır.⁵² İbn Arabî, şiirlerinin kadın veya başka konuları tema edinmesinden maksadın maarifi ilahiye olduğunu söyler. Bunu doktorların hastanın kadın erkek oluşuna bakmaksızın hastalığın tedavisini düşünmeleriyle kıyaslar. Kendisinin yaptığının da aynı şey olduğunu belirtir.⁵³ Dolayısıyla İbn Arabî'nin geniş açıklamaları bir kültür antolojisi olarak kabul edilebilir. el-Esmâü'l-hüsna sayısı konusunda da çokluk içeren anlatım söz konusudur. İfadelerinde yersiz mübalağa yapılmıştır kanısı uyandırmaktadır.

İbn Arabî'ye göre el-esmâü'l-hüsânın doksan dokuz olmasını kabul etmekle birlikte bunların hangileri olduğu konusunda kesin bir nakil bulunmamaktadır. Ulaşılan isimlerin teşbih ve teccimden uzak tutulmasını önerir. 'ليس كمثلها شيء'⁵⁴ 'Hiçbir şey O'nun benzeri değildir' ayetiyle teşbih ve teccimi nefyederken o isim ve sıfatları Allah kendisinden nefyetsizdir⁵⁵ şeklinde kelâmı ilgili yazılarında görüş belirtmiştir. Doğru olan da budur. Ama genelde bu görüş anlatımlarında esas olmamıştır. Bu da onun farklı bir üsluba sahip olduğunun işaretidir.

İhsâ Kelimesi İle el-Esmâü'l Hüsna'nın Sayısal İlişkisi

El-Esmâü'l-hüsânın sayısı hakkında sonsuz hükmünü kullanmanın kelâmî anlamda uygun olmadığı farklı şekillerde izah edilebilir. Bunlardan biri de ihşa kelimesine verilen anlam iledir.

'Kim güzel isimleri ihşa ederse cennete girer' hadisindeki ehşa kelimesi ile ilgili mütalaada bulunularak onun, el-esmâü'l-hüsânın ilim, iman ve yakın bağlamında Allah'ın sıfatları olduğu konusunda kognitif anlayışa sahip olma anlamı verildiği nakledilir. Hadisteki ehşa kelimesi adet olarak sayılma anlamında değildir.⁵⁶ 'Kim onları sayarsa cennete girer' cümlesinde geçen ehşa kelimesini, kalpten onları ezberler şeklinde anlaşılmıştır. Ebu Hüreyre rivayeti dışında el-esmâü'l-hüsânâ tadat edilmemiştir. Onun için ehşa kelimesini Kur'an ve Sünnet'ten çıkarma gücü her kişinin kendi inhisarı altında olduğu hükmüne varılmıştır.⁵⁷ Bu anlamda kullanıldığında el-esmâü'l-hüsânın sayısını artırma ve tadat etmeden ziyade doksan dokuz ismin maksatlarına ulaşmanın vurgulandığı anlaşılmaktadır. Yani kim Allah'ın semî' ve basîr olduğunu kabul ederse dilini, kulağını ve fiziki uygulamalarını caiz olmayan şeylerden korur.⁵⁸ Diğer esmâ hakkında da aynı hüküm caridir. Bununla birlikte ehşa kelimesinde ezberlemek ve güç yetirmek anlamları vardır.⁵⁹

El-Esmâü'l-hüsânâ hadisinin birinci kısmında yer alan ve cennete girmeye vesile olarak gösterilen "ihşâ" kelimesinin "saymak, ezberlemek, anlamak"⁶⁰ şeklindeki sözlük anlamının ötesinde bir mâna taşıdığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu kelime basit ve mü-

⁵⁰ Uluç, Tahir, 'İbn Arabî'de mistik sembolizm' *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7, 2006, sayı: 16, ss. 151-190. S. 157.

⁵¹ Kılıç, M. Erol, 'İbn Arabî' *DîA*, XX, 500.

⁵² İbn Arabî, *Fususul-Hikem*, trc. Avni Konuk, II, 34.

⁵³ İbn Arabî, *Futuhât*, III, 622.

⁵⁴ Şura, 42/11.

⁵⁵ Mahmut Gurab, *Fikhu İndeş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin İbn Arabî*, Matbaatü Nadr, Dımeşk, 1981, s 118.

⁵⁶ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 904.

⁵⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 904.

⁵⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 905.

⁵⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 905.

⁶⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XI, 904.

cerret bir sayımdan ziyade, “İslâm'ın ulûhiyyet inancını naslara başvurmak suretiyle tespit edip anlamak, bunları benimsemek ve bu inanca uygun bir ruhî yetkinlik kazanmak” şeklinde “keyfiyetli bir sayım” anlamını içermektedir.⁶¹

Bazı İbn Arabî'nin esmâ Hüsna görüşü üzerine açıklamalarda bulunan araştırmacılar doksan dokuz el-esmâü'l-hüsna'nın çokluktan kinaye olduğunu, doksan dokuzdan çok olmakla beraber onları tayin etmekte zorlanıldığını belirtmektedirler. Keşf yoluyla elde edilmesinden dolayı bu isimler hakkında detaylı bilgi yazmanın imkansızlığı belirtilmektedir.⁶² Bu anlayış ise kelâm ilminin ilme bakışıyla örtüşmemektedir.

Sahabe veya onlardan sonrakiler tarafından Kur'an ve Sünnet'ten istinbat edilmesiyle doksan dokuz isme kolaylıkla ulaşılmaktadır. Halbuki, İstinbat edenle istinbat etmeyen kimsenin durumu aynı olamaz. Herkes kendi çabasıyla doksan dokuz ismin mahiyetine yaşayarak ulaşmalıdır. Doksan dokuz isme rakamsal ulaşma maksadın ötesindedir. Dolayısıyla el-esmâü'l-hüsna'nın sayısını sayılamayacak rakamlara çoğaltma girişimi el-esmâü'l-hüsna ruhuyla bağdaşmamakta veya uygun düşmemektedir. Keyfiyet kemiyetin önünde olmalıdır. İnsanların düşünce, tefekkür, tedebbür, tezekkür ve riayet gibi önemli kavramların gereklerini yerine getirmelerinin dikkat çekilmesi varken sayılara yönlendirilmeleri ise keyfiyetten uzaktır.

El-Esmâü'l-Hüsna'nın Sayısının Tevkifi Olup Olmamasına Göre İzahı

Kitap ve Sünnet'te bildirilen isimler dışında isimlerin Allah'ın zâtına muğayir olup olmayacağı konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Allah hakkında isimlendirmeleri nasların çizgisinde olmak kaydıyla meşru görenler olduğu gibi ⁶³ meşru olmadığını savunanlar da vardır.

Akâid esaslarının korunması taraftarı olanlar, isimlerin tevkifiliğini savunmuşlardır. Eş'arî'nin (v. 941/330) nakline göre Mu'tezile'nin Bağdat ekolü,⁶⁴ ve İbn Fûrek'in (v. 406/1015) nakline göre Eş'arî'nin de isimlerin tevkifiliği görüşündedirler.

“İsim” ile ‘vasıf’ kavramları bağlamında Gazzâlî (v. 505/1111) ile Fahreddin Râzî (v. 606/1210) nasla sabit olmayan bir ismi Allah'a nispet etmek meşru değildir; ama zâtına ters düşmeyen bir kavramla nitelendirmek mümkündür derler.⁶⁵ Birçok kelâm âlimi de, naslarda yer almamakla birlikte tenzih mahiyetinde “ulûhiyyetin sâna yakışmak ve herhangi bir eksiklik içermeme” şartıyla Allah'ın isimlendirilmesini uygun görmüşlerdir. İmam Gazzâlî eksiklik ve kusur unsurları bulunan isim veya sıfatın Allah'a verilmesini sakıncalı bulur.⁶⁶

Özel isimlerin mürtecel olduklarını, göz önünde bulunduran İslâm ulemâsı, Allah'a kendisinden başkasının isim koyamayacağı şeklinde ortak bir görüşe sahiptir.⁶⁷ İsimlerin çokluğu tevhide zarar vermez. Ama isim vermenin sonsuzluğu insan için imkansızdır. İsim vermenin mahsurları yukarıdaki ifadelerle açıkça ortaya konulmuştur. Allah'ı niteleyen kelimeler gerçekte O'nun isimleri olmayıp, sadece O'nu insan anlayışına yaklaştırıcı bazı ifadelerdir. Nitekim naslarda ulûhiyyete yakışmayacak bazı mânaları akla getirebilme ihtimalinden dolayı Allah'ı tesmiye ve tavsifte açıklayıcı nefy cümleleri bulunmaktadır.⁶⁸

Allah lafzı dışındaki isimler naslar yoluyla belirlenmiş, naslarda yer almayan isimlerin ise Allah'a nispet edilmemesi gerekmektedir. Bununla beraber Arap olmayan Müslüman milletler de, kendi dilleriyle Allah'a bazı isim ve sıfatlar nispet etmişlerdir. Türkler “tanrı”, “çalab” ve “hudâ” gibi isimleri kullanmışlardır. Bu nazarla el-esmâü'l-hüsna'nın tevkifi

⁶¹ M. Yurdağür, “Esmâ-i Hüsna'nın İhsâsı ve el-Mukîl İsminin Düşündürdükleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II, Kayseri 1985, s. 363-365.

⁶² Şaranî (v. 973/1556), *el-Kibriyü'l-Ahmer*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Umer, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, s. 85.

⁶³ Gazzâlî (v.505/1111), *el-Maksad*, s. 192; Râzî, *Levami' u'l-Beyyinât*, s. 40.

⁶⁴ Eş'arî, *Makâlât*, s. 197, 525.

⁶⁵ Gazzâlî, *el-Maksad*, s. 192; Râzî, *Levami' u'l-Beyyinât*, s. 40.

⁶⁶ Gazali, *Maksad*, 194-196.

⁶⁷ Mâtürîdî (v. 333/944), *Kitâbu't-Tevhid*, s. 38; Eş'arî (v.324/935), *el-Luma'*, s. 10.

⁶⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s. 93-94; Meryem: 19/65; Şûrâ: 42/11.

olmadığı yönünde icmâ oluşmuştur. Fakat tüm bu uygulamalara karşın isimlerin sayısının sınırsız bir çokluğa götüren uygulamaya yol açmamıştır.

Tirmizi'de bulunan yirmi beş isim İbn-i Mace'de, İbni Mace'de bulunan yüz isimden yirmi beş isim de Tirmizi'de mevcut değildir.⁶⁹ Bu da göstermektedir ki, İslam alimleri konuya hassas davranmışlardır. Allah'ın zat ve uluhiyetine hâlel gelme endişesi onları rastgele isimlendirmeye karşı endişeli olmaya sevk etmiştir.

Allah kitabında kendisini nasıl vasıf etmişse veya isimlendirmişse onunla vasıf edilir veya onunla isimlendirilir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin vasfı ve tesmiyesi de bu kapsam içindedir. Kitap ve sahih Sünnet'in çerçevesinde de iman mütevekkiftir.⁷⁰ 'Allah'ı ilim bakımından kuşatamazlar'⁷¹ ayeti ile ise insanlar, zat ve sıfat fiillerini anlamaz sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca meleklerin ifadesiyle 'bizim ilmimiz sadece Allahın bildirdiği kadardır'.⁷²

Bu konuda mantık, akıl ve kelâm metotlarını bahane etmek suretiyle Kitap ve Sünnet lafız bakımından kabul edilmesine rağmen mana bakımından te'vil ve teşbihe gidilmektedir. Bu tür girişimler Kitap ve Sünnet dışında addedilmiştir.⁷³ Doğru olan tabii ki lafız bakımından ve manası bakımından da Kitap ve Sünnet'i tasdik esastır. Burada göz boyayıcı bir tutum düşünülemez. Bu anlayış biraz da selef metodu olarak görülmektedir. Bu asla bağlı kalmak kaydıyla anlayış geliştirme metodu Ehli Sünnet'in metodu olmuştur. Bu konu kendi arasında ayrıca tartışma konusu olabilir. Sıfatlar ve esmâ tevkifidir denildiği zaman Allah hakkında insanın esmâ veya sıfat takdiri caiz olmamaktadır.⁷⁴

İnsanın gözü var Allah'ın gözü de var gibi ifadelerde 'hiçbir şey O'nun benzeri değildir'⁷⁵ ayeti teşbihi reddetmektedir. Buna karşılık 'O, semî' ve basîrdir'⁷⁶ ayeti de tatili reddetmektedir. Esmâ ve sıfatları ret ne kadar yanlışsa esmâ ve sıfatla teşbih ve temsile gidiş de o derecede yanlıştır.⁷⁷ Bu sebeple esmâ ve sıfatları çoğaltmanın sıkıntısı daha da artacaktır. Her isim ve sıfat zat hakkında yeni problemler getirecektir. Yeni keşif ve icatlarla bu teşbih ve temsiller de şekil değiştirecektir. Yeni keşif ve icatlar insan hafızasında bir takım gelişmelere sebebiyet verecektir. Bu doğal bir sonuçtur. Takdire değer bir gelişmedir. Fakat Allah'ın zat ve sıfatlarını temelde sarsıcı olduğunda dün ne ise bugün de aynı şey söz konusu olacaktır. Keşif ve icatlar Allah'ın zat ve sıfatının bilinmesine mütevekkif şeyler değildirler. Sadece onlarla insan muhayyilesi gelişebilir, keşif ve icatların ilerlemesinde yardımcı olur.

Naslarda Allah Hakkında Kullanılan Çeşitli Zamirlerin İsimlerin Sayısına Etkisi

Zamir ismin yerine geçen kelime ve harflerdir. Şüphesiz dilbilgisi kurallarında zamir olması yadsınamaz. Çünkü zamirler dilin akıcılığını sağlamaktadır. Kur'an insanların bildiği dil üzerine indirildiğinden zamirleri de içermektedir. Zamirlerin esmâ olduğu konusunda bir nas mevcut değildir. Ama zamirler naslarda kullanılmaktadır. İslâm dünyasında eğitim ve kültürel açılardan zamirlerle birlikte ayrı vurgu Müslümanlarca tercih edile gelmiştir.

Âyet ve hadislerde Allah Teâlâ hakkında "أنا" (ben), "نحن" (biz), "أنت" (sen), "هو" (o) zamirleri kullanılmıştır.⁷⁸ Tâhâ ve Meryem sûreleri mütekellim zamirlerinin çok kullanıldığı sûrelere örnek teşkil eder.

"هو" muhatap zamiri, bir kısım el-esmâü'l-hüsnânın yer aldığı Haşr sûresinin son ayetlerinde⁷⁹ yedi defa müstakil olarak, iki defa da bitişik zamir şeklinde; İhlâs sûresinde

⁶⁹ İzzeddin Cemal, *El-Esmâü'l-Hüsnâ*, Ravza Yayınları: 19-22.

⁷⁰ İbn Kudame, *Şerhu Lem'a*, s. 34.

⁷¹ Bakara, 2/255.

⁷² Bakara 2/32.

⁷³ İbn Kudame, *Şerhu Lem'a*, s. 37.

⁷⁴ İbn Kudame, *Şerhu Lem'a*, s. 51.

⁷⁵ Sura, 42/11.

⁷⁶ Sura, 42/11.

⁷⁷ İbn Kudame, *Şerhu Lem'a*, s. 52.

⁷⁸ İbn Arabî, *Şerhü Esmâü'l-lahî'l-Hüsnâ*, v2, b.

⁷⁹ Haşr, 59/22-24.

kullanılmıştır. Naslarda Allah hakkında kullanılan bu “هو” (hüve) zamiri, özellikle tasavvuf literatüründe hû şeklinde yer almıştır. Kuşeyri’ye göre, Allah’a yakınlığın en veciz ifadesi ve İbn Arabî’de “zikirlerin doruk noktası” olarak kabul görür.⁸⁰ İbn Arabî “هو” zamirinin, ma'bûdun niteliklerini değil, O'nun doğrudan zâtını, bir başka deyişle bütün vasıflarını ihtiva eden lafzatullahı simgelediğini söylemektedir.⁸¹

Sonuç olarak zamirlerin Allah’ın güzel isimlerinden sayılması hakkında farklı görüşler olsa da isimlerin sayını çoğaltacak bir fikir akımına sevk etmediği görülmektedir. Her şeye rağmen zamirler isimlerin sayısını artırmada sınırlı kalmaktadır.

İsm-i A'zam Konusu ve el-Esmâü'l-Hüsna'nın Sayısıyla İlişkisi

Bazı lügatlerde İsm-i a'zam için Allah’ın sıfatlarının manalarını cami isimdir⁸² denilmektedir. Kelâm ilminde ise ismi azamın hangisi olduğu ve sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur.

El-Esmâü'l-hüsna ile ilgili eserlerde incelenip araştırılan konulardan biri de el-esmâü'l-hüsna arasından birinin ism-i a'zam olarak belirlenmesi çabasıdır. Allah Teâlâ'ya izafe edilen yüzlerce isim arasından birini “en büyük isim” olarak tercih edip belirleme girişimleri daha Müslümanlığın ilk dönemlerinden itibaren başlamıştır. Taberî (v. 310/923), İmam Eş'ari (v. 324/936) ve Bâkılânî’ye (v. 403/1012) göre konuyla ilgili aklî ve naklî bir delil yoktur.⁸³ Nitekim Allah’ın isimleri arasında bir ism-i a'zam’ın bulunduğunu, bunun da insanlar tarafından bilinebileceğini savunanlar on dört farklı isim önermişlerdir.⁸⁴ El-Esmâü'l-hüsna arasında ism-i a'zam olanın lafzatullah olduğu kabul görmektedir.⁸⁵ İsm-i a'zam kişinin ihtiyacı ve yakınlık duyduğu duygu haline göre değişiklik gösterebilir denilebilir. İnsan el-esmâü'l-hüsna'nın anlamını kendi üzerinde bildiğinde ona göre Allah’tan ister. Allah’tan istediği şeyi insan mutlaka elde eder. Elde etmediğini zannetmesi zamanlama yapamamasından kaynaklanmaktadır.⁸⁶

Yukarıda belirtilen veriler ışığında denilir ki ism-i a'zam mevcut isimler arasından bir veya birkaçı olabileceğinden dolayı el-esmaü'l-hüsna'nın sayısını sonsuz kılacak bir konu sayılamaz. Ancak bir ismin diğer isimlerin manalarını cami olması söz konusu olabilir.

Allah'a Nispet Edilmesi Tartışmalı Olan Bazı İsim Ve Kavramların İsimlerden Sayılmaması

Allah için güzel isim tespit etmek ilmi gerektirir. Bunlardan bir kısmını Hz. Peygamber açıklamıştır. Diğer bir kısmı ise o istikamette Kur’an’dan istinbat edilmiştir. İlim olmaksızın O'nun hakkında beyanda bulunmak cehaletin belirtisidir, itibara alınmaz. Bu konuda inançsızların Allah hakkında aşırı hüsnü zanna dayalı anlayışlarının tenkit edildiği ayetler örnek gösterilebilir. *'Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.'*⁸⁷ Musa peygamber kavminin isteklerine karşı cevap verirken hassas davrandığı ayet de yine el-esmâü'l-hüsna hakkında bilgiye dayanmadan görüş belirtmenin yanlışlığını ortaya koyacak açıklıktadır. *'Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrail oğullarını benimle gönder.'*⁸⁸

Kur'an-ı Kerim ve muhtelif hadis kaynaklarında geçmediği halde kelâm, tefsir, tasavvuf ve felsefe gibi çeşitli disiplinlerin literatürlerinde ilâhî isim ve sıfat olarak kullanılan birçok kavramın zaman içinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bunlara Müslüman milletlerin dil ve edebiyatlarında yer alan kelime ve terkipleri de eklemek gerekir. Diğer milletlerin kendi

⁸⁰ Arabi, *Fütûhât*, II, 146.

⁸¹ Râzî, *Levâmi' u'l-Beyyinât*, s. 109-113.

⁸² Mücemü'l-Veciz, s. 323.

⁸³ Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ”, *DİA*, XI, 410.

⁸⁴ İbn Hacer, (853/1449), *Fethu'l-Bâri*, XXI, 227-228.

⁸⁵ Yurdağür, Metin, *Ayet Ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, s. 28-29.

⁸⁶ İbn Arabî, *Fusus Hikem Terceme ve Şerhi*, trc. H. Avni Konuk, I, 193.

⁸⁷ Araf,7 /99.

⁸⁸ Araf,7 /105.

dillerinde kullandıkları kelimeler isimlerin sayısında artış gibi görünse de sınırlı sayıdır. Anlam bakımından ise Kitap ve Sünnet sınırlarındaki anlamlar olması zaruridir.

Örneğin, kelâm ilminde “şey” kelimesi tartışılmıştır.⁸⁹ Cehm b. Safvân şey lafzının (ö. 128/745-46), Allah'a nisbet edilmesini doğru bulmamıştır.⁹⁰ İmam A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) Mâtürîdî, Bâkîllânî, Ebû'l-Muîn Nesefî (ö. 508/1115), ve Kadî Abdülcebbar (v. 415/1025), ‘şey’ lafzının “mevcûd” mânasında olduğunu kabul etmişlerdir.⁹¹ Kelâm, felsefe ve tasavvufa dair çeşitli eserlerde aynı maksatla kullanılmıştır.

Bilindiği üzere Kur'an'da yer alan “evvel” ve “âhir” isimleri, zât-ı ilâhiyenin varlığı için bir başlangıç ve son düşünölemeyeceğini ifade eden kelimelerdir. İslâm düşünce tarihinde bu nitelikleri vurgulamak amacıyla “kadîm” “ezelî” “vâcibü'l-vücûd li-zâtihi” gibi çeşitli kelime ve terkipler kullanılmıştır. Özellikle kelâm kaynaklarında âlemin yaratılmışlığını, yaratıcısının da Allah Teâlâ olduğunu belirtmek üzere de “muhdîs” kelimesi kullanılmaktadır.

Kelâm literatüründe muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm'de fiil ve masdar şeklinde Allah'a nispet edilmiş olmasından⁹² dolayı, Allah hakkında kullanılan “Sâni” ismi ise ⁹³ “her şeyi bilgi, maharet ve incelikle yapan, yaratan” anlamına gelmektedir.

Filozoflar, Mutezile, Eş'ariyye ve diğer mezheplerin mensubu düşünürler tarafından “cisim” teriminin, Allah'a izafe edilip edilmeyeceği konusu tartışılmıştır. Cismin tanımı “uzun, geniş ve derin olan şey” şeklinde yapılmıştır. Allah cisim olmalı demişler ama Allah'ın cisim olmadığı kabul görmüştür.⁹⁴

İslâm filozoflarından Fârâbî (v. 339/950) çok rahat şekilde “cevher” kelimesini kullanır. İbn Sînâ (v. 429/1037) ise bu kelimenin Vâcibü'l-vücûd hakkında şartlı kullanılması gerektiği fikrindedir.⁹⁵ Ehl-i Sünnet bilginlerine göre “cevher” ve “araz” gibi kavramlar sadece bu âleme mahsus olup Allah'ın zât ve sıfatlarına nispet edilemez. Onlara göre, bu tür ifadeler⁹⁶ reddedilmiştir. İbn Arabî ise, cevher kelimesinin Allah için kullanılabileceğini düşünmektedir.⁹⁷ Gazzâlî'ye göre de bu anlamda cevherin kullanılabileceği söylenmiştir. Tevil kelimesinin ilahi isimlerin ve sıfatların başka anlamlar verilerek açıklanması kabul edilerek Eş'ari ise farklılıkları kabul etmemektedir.⁹⁸ İbni Kudame'den ise tevilin, Allah'ın kendisini tavsif ettiği terimlerden başka terimlerle tavsif⁹⁹ ettiği nakledilir.¹⁰⁰

Sonuç olarak denilebilir ki Allah Teâlâ'ya isim olarak kullanılmak üzere birkaç tane kelime üzerinde İslâm alimleri tartışmışlar ve hali hazırda da tartışmaya açıktır. Dolayısıyla Kitap ve Sünnet'in belirlediklerinin dışında Allah'ın isimlerini çoğaltmak o kadar kolay bir yol olmamaktadır.

Doksan Dokuz Rakamı Sınırlayıcı mıdır?

İbn Arabî'ye göre melekler kendilerine hangi isimler öğretilmişse onları bildiler. Allah'a ancak kendilerine öğretilen isimlerle tespih ve zikirde bulundular. Kendilerine öğretilmeyen isimlerle tespih, tezkir ve tahmidde bulunamadılar. Çünkü varlıklarında böyle bir kuvve yoktu.¹⁰¹

⁸⁹ Enâm: 6/19; Şûrâ: 42/11.

⁹⁰ Şerafeddin Gölcük, “Cehm b. Safvân”, *DîA*, VII, 234.

⁹¹ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, s. 34; Mâtürîdî, *Kitâbut-Tevhîd*, s. 39-42, 104-106; Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 150; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, 139-140; Kadî Abdülcebbar, *el-Mugnî*, V, 202.

⁹²Tâhâ: 20/41; Neml: 27/88.

⁹³ Eş'arî, *Luma'*, s. 6; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, 81.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbut-Tevhîd*, 38-39; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I, 119-120, 124.

⁹⁵ İbn Sina, *Şifa*, II, 348-349.

⁹⁶ Cüveynî, *İrşâd*, s. 65.

⁹⁷ İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem. Tercüme ve Şerhi*, Ahmed Avni Konuk, İstanbul 1990, III, 38-42.

⁹⁸ Wolfson, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri*, çevr. Kasım Turhan, Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 178.

⁹⁹ İbn Kudame, *Tahrîmü'n-Nazar fi Kütübi Ehli'l-Kelâm*, Londra, 1962, 58, s. 33.

¹⁰⁰ Wolfson, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri*, s. 178.

¹⁰¹ Mahmud Gurab, *Şerhu Fususil Hikem*, s. 31.

Bu ifadeleriyle İbn Arabî isimlerin öğretilmesi kadar bilinebileceğini kastetmektedir. İnsana öğretilen isimler meleklerden daha fazladır. Bu münasebetle insanlar meleklerden daha üst mevkedirler. İnsanların içinde de isimleri diğerlerinden daha fazla bilme imkanına erdirilenler vardır. Doksan dokuz esmâdan daha fazla sayı bu şartla artırılabilir.

Buhari ve Müslim gibi önemli hadis kitaplarında el-esmâü'l-hüsna doksan dokuz olarak¹⁰² "Yüce Allah'ın bir eksiğiyle yüz ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer. O tektir teki sever."¹⁰³ diye rivayet edilmiştir.

İbn Arabî, el-esmâü'l-hüsna'nın doksan dokuz diye sınırlandırılmasını uygun bulmaz. Bu hadisin varlığını kabul etmektedir. Ama bu hadisin hadis usulü açısından muzdarib olduğunu kabul eder.¹⁰⁴

Aslı itibariyle İbn Arabî, Allah'ın tam bilinmesinin mümkün olamayacağını kabul eder. Ancak O'nun isim ve sıfatlarıyla tanınabileceğine yönelik düşünce hakimdir. Fakat doksan dokuz isimle sınırlandırmaması farklı bir bakış açısının olduğuna yönelik işaretler vermektedir.¹⁰⁵

İbn Arabî isimlerin asıllarına veya analarına dönmesi halinde sonlu olduklarını belirtirken önemli bir noktaya değinir. O nokta, isimlerden çıkan şeylerin sonsuz olmasıdır. O halde bu isimler sonsuzdur denilebilir.¹⁰⁶ Ama isimlerin nispet edildiği hakikat yani Allah sonsuz değil tektir.

İbn Arabî'ye göre isimlerde bir sınırlandırma söz konusu olamaz, çünkü var olan hakikatların sayısı kadar isim vardır, sınırlandırmak mümkün değildir. Zaten kelâmcılar dahil olmak üzere genelde İslâm âlimleri Allah'ın isimleri konusunda sınırlama düşüncesinde değillerdir. Kelâm kitaplarında görülen sınırlı sayıda sıfatın bulunması bir takım isimlerin ve sıfatların diğerlerine irca edilmesi suretiyle İslâm ilâhiyatı konusunda derli toplu bir fikir verme amacına yöneliktir.¹⁰⁷

Genel olarak el-Esmâü'l-hüsna sayı ile sınırlanamaz. Allah Teâlâ'nın gayb bilgisinde kendisi için seçtiği ve hiçbir melek ve peygamberin dahi bilmediği isimleri ve sıfatları vardır. Nitekim hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: "*Ya Rabbi, sana senin isimlerinin hepsiyle niyaz ederim. O isimler ki sen Zât-ı Bâri'ni onlardan her biriyle anmışsındır. Yahut kitaplarında inzal buyurmuşsundur. Yahut bir Peygamberine öğretmişsindir. Yahut ezeli olan gayb ilminde kendin için seçmişsindir.*"¹⁰⁸

İbn Arabî, Allah Teâlâ'nın isimlerini üç kısma ayırmıştır: Bir bölümü, kendisinin isimlendirdiği, meleklerinden veya başkalarından dilediğine açıkladığı ve kitabında bildirmediği isimleridir. Bir bölümü kendi ezeli gayb bilgisi içerisinde saklı tutulmayı tercih ettiği ve hiç kimseye açıklamadığı isimleridir. Bir bölümü de kitabında indirdiği kullarına bildirdiği isimleridir. Bu açıklamaların kelâm açısından doğru bir yorum olmadığı görülmektedir. İbn Arabî kelâm ilminin meselelerine tabi olduğunu düşüncelerini açıklarken ara cümlelerle ifade etmektedir. Fakat onun mezcedilmiş fikirlerle mücehhez olduğunu söylemek gerekir. Farklı bilimsel görüşleri bünyesinde barındırarak kapalı ifadeler kullanmıştır. Bu bölümde de bilinmeyen isimlerin bazı kimselerce bilinebileceğini ifade ederek bilimsel kişiliğinin ne olduğunu ortaya koymuştur. Fakat bu görüş kelâm ilmince makbul değildir.

¹⁰² Çetin, Osman, 'Esmâü'l-Hüsna' Şamil İslâm Ansiklopedisi, II, 288.

¹⁰³ Hadis kaynağı

¹⁰⁴ Bak, Karadaş, Çağfer, İbnü Arabî, Muhyiddin, DİA, XX, 517.

¹⁰⁵ Karadaş, Çağfer, İbnü Arabî, Muhyiddin, DİA, XX, 516.

¹⁰⁶ İbn Arabî, *Fususul-Hikem*, thk. Ebu Ula Afifi, s. 65; İbn Arabî, Şerh, s. 58.

¹⁰⁷ Karadaş, Çağfer, Kelâmcıların İbn Arabî Düşüncesine Etkisi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt: 11, sayı:2, 2002, ss. 87-96, s. 94.

¹⁰⁸ Ahmed, 1/391

Kelâmcılar ve Sufilere Göre Bir Kıyaslama

Bilgi kaynakları kelâmcılara göre vahiy duyu ve akıldan müteşekkildir. Diğer bilimlerin ilim görüşleri farklılık gösterebilmektedir. Bunlardan biri tasavvuftur.

Tasavvufî görüşleriyle dikkat çeken İbn Arabî'nin bilgi kaynakları sıralamasında vahiy, ilham, akıl, duyu, ilham ve keşf yer alır.¹⁰⁹ O, keşif yolunu vahyin merkezi Kur'an'ı anlamının imkanı olarak görür. Bu açılardan bakıldığında el-esmâü'l-hüsnâyı idrak yolu da keşf kriterleri içinde yer alır. Kelâmcıların keşf ve ilhamı şer'î delil olarak bilgi kaynağı görmedikleri bir gerçektir.

Hak ve halktan her birisinin uluhiyette bir mazharı vardır. Hakk'ın uluhiyette mazharı en üst derecededir. Halkın uluhiyette mazharı ise halkın çeşitlilik, değişim, yok olma ve varlıktan hakkı kadar olur. Öyleyse uluhiyetin zahir ve batından oluşmak üzere iki yönü vardır; zahiri halk, batını ise Hak'dır. Bu ikisi arasındaki fark, su ile buz arasındaki fark gibidir. Buz zahir, su ise batındır. Zahirde buz, suyun gayrı; hakikatte ise aynıdır.¹¹⁰ Bu tasavvufî bakışım kelâmcılar tarafından makul görülmediği bir gerçektir.

İbn Arabî öncekilerin ilim ve keşiften uzak daha çok amel ehli olduklarını, şimdikilerin ise keşif ve ilim sahibi olup daha çok amelden uzak kimseler olduklarını ifade etmektedir.¹¹¹ Bu haliyle İbn Arabî tasavvuf nazariyesine dayalı bir ilim ve keşfe dayalı açıklamalara dayandığını teyit etmektedir. İbn Arabî'nin bu görüşü isimler hakkında sadece bir nazariye olarak kalmaktadır. Bu iddialar isimler üzerine sayısal fazlalığı zahiren sağlamamaktadır.

İsim Müsemma İlişkisine Göre el-Esmâü'l-Hüsnâ'nın Sayısı

Dilcilerden Ebu Ubeyde (v. 224/838) ismin müsemma olduğuna kail olduğunu, Sibeveyh (v.194/809) ise müsemmadan ayrı bir şey olduğunu kabul eder. Ebul Abbas'a (v. 285/898) bunlardan hangisini tercih ettiği sorulduğunda bir görüşünün olmadığını belirtmiştir.¹¹²

Konuya açıklık getirmek üzere 'فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ' 'Yüce Rabb'inin ismiyle tespih et!'¹¹³ ayetinin nüzulünden sonra 'rükularınızda onu yerine getiriniz' denilmiş, bunun karşılığı olarak 'سَبِّحَانَ رَبِّي الْعَظِيمِ' denilmiş 'isim' kelimesi orada düşürülmüştür denilmektedir. Yani isim ziyade ve sıla babında değerlendirilmiştir. Bu anlayışı isim müsemma aynıdır diyenler kabul etmektedirler. İsim ile müsemmayı ayrı kabul edenler ayetteki 'isim' kelimesini sıla olarak kabul etmezler.

İbn Arabî'ye göre insan, el-esmâü'l-hüsnânın zahir ve batınını temsil eder. İnsan bedeni Allah'ın zahir isminin tezahürü; ruhu ise batın isminin bilinmezliğinin bir gereğidir. Şeytana ise sadece beden verilmiş, ruhtan hisse verilmemiştir. Onun için hilafet şeytana verilmeyip insana verilmiştir.¹¹⁴ Kur'an'daki 'Allah şeytana iki elimde yarattığıma secde etmeden seni ahkoyan nedir?'¹¹⁵ ayeti onun tefsiridir.

İbn Arabî, tekvin sıfatını 'أَنْطَقَا اللهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ' 'Her şeyi konuşuran Allah bizi konuştu'rdur'¹¹⁶ ifadesiyle açıklar. Tekvin sıfatını 'كُنْ فَيَكُونُ' ayeti çerçevesince mütakellimlere katılır. Fakat tekvin mükevven konusunu Allah konuşur insan O'nun konuşmasına bağlı konuşur şeklinde detaylandığında tutum İbn Arabî'nin ayetlerin manaları, sebebi nuzulü ve

¹⁰⁹ İbnü Arabî, Fütühât, IV, 269; Karadaş, Çağfer, 'İbnü Arabî Muhyiddîn', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XX, 516.

¹¹⁰ Afîfî, 'İbn Arabî'yi Araştırma Serüvenim', trc. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sayı: 9, cilt: 9, 2000, s.10.

¹¹¹ İbn Arabî, *Kitabü'l-İsfar an Netaici'l-İsfar*, s.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXIV, 2110; bkz, Razi, *Levamiü'l-Beyyinat*, s. 3; Kuşeyri, *Şerhu Esmâillahi'l-Husna*, s. 43.

¹¹³ Vakıa, 56/96.

¹¹⁴ İbn Arabî, *Şerhu Fususil Hikem*, şrh, Mahmud mahmud, s. 38.

¹¹⁵ Sa'd 38/75.

¹¹⁶ Fussilet, 41/21.

hermenötiğine dikkat etmediği zehabını verir.¹¹⁷ Bu söz konusu ayeti kendi fikrini kuvvetlendirme adına farklı yorumlara sürükler.

İsim tesmiye mi yoksa müsemma mıdır? Hiç birisi değildir. Ama bu Allah'ın isimleri için kullanıldığında biraz dikkatlice yorum yapmak gerekir.¹¹⁸ İsm'in hakikatini anlamak için varlığın gerçekte mevcut, zihinde ve dilde mevcut olması halleri söz konusudur. El-Esmâü'l-hüsnâ ancak isim ve müsemma olarak Allah'a bilindik gelir. İnsanlardan el-esmâü'l-hüsnâ dilde mevcut olur, zihinlerde ise tasavvuru eksik bir hayal olur. Aynı ise insan tarafından bilinemez.¹¹⁹ İbn Arabî'nin havassın geniş bilgi sahibi olduğuna dair görüşü esmânın müsemmasını bilme demek değildir. Çünkü el-esmâü'l-hüsnâdaki 'hüsnâ'dan kastın ayıp ve noksanlıktan münezze kamil isimler anlaşılmalıdır.¹²⁰

Ehli Sünnet inancında isim müsemma aynıdır hükmü esastır.¹²¹ Esas olan bu hükmün açılımı isim söylendiğinde murat müsemmadır şeklindedir. Ama isim söylendiğinde Allah ismi kastediliyorsa ismin müsemması mücerret bir isimdir. Allah'ın zatı kastedilir ama zatı bilinerek söylenmiş değildir. Aynı zamanda tasavvurdan ve hayalden uzak dilde ifade edilen isim müsemma olan Allah'a ad olmuştur. Allah'ın zatı hakkında insan bilgi sahibi olmadığından ismin kastettiği müsemmayı tasavvurdan yoksundur. Çünkü İnsan söylediği isme karşılık müsemma olan Allah'ın hakikatini görmüş bilmiş olmalıdır. Bu mümkün olmayan bir durumdur. Epistemolojik olarak Allah'ın hakikati bilinmediğinde insan en azından zihinde tasavvur etmelidir. Bu da hakikati olan Allah'ın görülmemiş olunmakla beraber zihinde tasavvur edilmesi anlamındadır. Hakikati olan bir varlığın kendisi varken zihinde onun aslının dışında tasavvur o varlığın kendisi olamaz. O halde Allah'ın tasavvuru aslın dışında bir varlık ortaya çıkaracağından fasit olur. Bu sebeple zatının tasavvurundan müminler men edilmiştir. Buna karşılık zihinde tasavvuru yapılmayan bir varlığın dilde tabir edilmesi düşünülemez denilebilir. Ama Allah isimlerle kendisinin teşbih, tezkir ve takdisini murat ettiğinden insan Allah'ın her şeyin yaratıcısı olmasına iman etmesi sebebiyle tasavvur ve taayyünsüz el-esmâü'l-hüsnâyı dillendirir.¹²²

İsim ve sıfat arasında ayırım yapıldığında sonsuz isim olup olmadığı daha iyi anlaşılabilir. İsimler görülmeyen varlıklar için belirleyici olmaktan uzaktır. Onun için Allah Teâlâ el-esmâü'l-hüsnâyı belirtmiştir. İsimler yoluyla sıfatları anlaşılmalıdır. Bunların dışında sıfatları vardır. Sıfatların sınırı yoktur.¹²³ El-Esmâyı hüsnâdan bazıları Allah'ın sıfatlarıdır. Bu sıfatlar ayrı bir varlığı kastetmezler. Zaten her biri ayrı varlığı kastetse çokluk oluşur, şirk olur. Allah için vahdet söz konusu olduğundan el-esmâü'l-hüsnâ Allah isminin yerine kaim olur. Allah ismiyle kullanılmadığında sıfattan isim türetilerek Allah lafzatullahı yerinde kullanılmış olur.¹²⁴

İsim-müsemma ilişkisinden anlaşıldığına göre Allah'ın isimlerini insanlar kayıtsız şartsız çoğaltma durumunda değillerdir.

SONUÇ

El-Esmâü'l-hüsnâ ile ilgili birçok çalışma vardır. Bu çalışmalarda el-esmâü'l-hüsnâ farklı boyutlarda açıklanmıştır. Bu da Müslümanların günlüklerinde el-esmâü'l-hüsnânın çok yer tuttuğunun işaretidir. Konu hakkında yine de açıklayıcı bilgilere ihtiyaç doğmaktadır.

¹¹⁷ İbn Arabî, *Futuhât-ı Mekkiye*, s. 3025.

¹¹⁸ Topaloğlu, Bekir, 'Esmâ-i Hüsnâ', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XI, 406.

¹¹⁹ Gazzali, *el-Maksadü'l-Esna fi Şerhi Esmâ'illahi'l-Hüsnâ*, s. 28.

¹²⁰ İbn Kudame, *Şerhu Lem'a*, s. 33.

¹²¹ Nesefi, Ebu'l-Muin, *Bahru'l-Kelâm, İslâm İnançları ve Mezhepler Arasındaki Görüş Farkları*, trc. Cemil Akpınar, s. 72; Razi, *Levamiü'l-Beyyinat*, s. 3.

¹²² Gazzali, *el-Maksadü'l-Esna fi Şerhi Esmâ'illahi'l-Hüsnâ*, s. 29.

¹²³ Bkz, Razi, *Levamiü'l-Beyyinat*, s. 20-21.

¹²⁴ Pezdevi, *Usulü'd-Din Ehli Sünnet Akaidi*, trc. Şerafeddin Gölcük, s. 125-126; Razi, *Levamiü'l-Beyyinat*, s. 5.

Doğan boşluklar gelişen bilim ve teknolojiye yanlış anlamalara sebebiyet vermeyecek şekilde izah edilmelidir.

İbn Arabî'ye göre dile getirilen yaratıkların Allah'ın tecellileri olduğu teorisinden hareketle tecellilerin isimlendirilmesiyle bazı kimselerce Allah'ın isimlerini belirlemede sınırsız davranmak gibi bir hataya düşüldüğü görülmüştür. Allah makro ve mikro âlemin kendisinin tecellisi olmasıyla isim, sıfat ve zat bakımından ihata edilemeyen bir yaratıcıdır. Yaratılanların çokluğu Allah'ın isimlerinin çokluğunun zorunlu delili olamaz. Ancak yaratıklar Allah'ın sıfat, zat ve isimlerine izafe edilen varlıklar olabilir. Bu da herkesçe bilinmektedir. Bir takım kimseler Allah'a bilmediği isimleri tesmiye etmektedir. Bu da insanın bilgi mücadelesinin bir parçasıdır. Ancak Allah hakkında bilgi mücadelesi duyu bilgilerinden farklıdır. Bilgiye dönüşen çalışma dışında insanın bilmediğinin ardına düşmemesi gerekmektedir.

Allahın isimleriyle dua edilmesi gerektiğine göre bir isimle kastedilen Allah ise müsemma Allah olduğundan isim müsemma uyuşması oluşur. Eğer isim Allah'ın isimlerindense caiz olur değilse caiz değildir.

Allahın ismi ile rabbinin ismi denildiğinde birincisi için delalet aranmaz, ikincisi için delalet aranır. Eğer birinci için Allah denilmekle beraber kadiri mutlak olan kastedilmemişse bu kez aykırı bir müsemmaya isim olduğu anlaşılır.

Yeni çevre oluşumlarına karşın esmâya bakış değişmelidir. Bu değişime ayak uydurulmadığında Kur'an'daki ilah Allah konusunda tamiri geciken hadiselerle karşılaşılır. Epistemolojide insanın çevresinin duyulara kazandırdığı kazanımlar bilgi objeleridir. Demografik olarak başka ilahlara tapınmayan İslâm toplumlarında Allah lafzıyla müsemma tanrı hep aynıdır karinesine ulaşılır. Ama küreselleşen toplumlarda hangi ilah? Karinesini araştırılır.

İbn Arabî, anlaşılmasında güçlük olan mutasavvıf filozoflardandır. Çoğu kez o doğru söyler ama anlaşılmaz denilir, görüşleri üzerinde araştırma yapılmasından kaçınılır. Lakin onun anlaşılır veya anlaşılmaz fikirlerini ortaya çıkarmak ilim dünyasının merak alanlarından olması gerekmektedir. Onun ilmi düşüncesinde popülist yöntem takip ettiği görülmektedir. Allah'ın anlaşılması sonsuzluğu gerektirdiği için isimlerini da sonsuz demekle açıklaması bunlardan biridir. Allah'ın isimlerinin sonsuz olması belki yüceliğini anlatma bakımından doğru bir yaklaşım gibi görünebilir. Ama kendisi bilinmez olan bir sonsuz varlığı sonlu bir varlığın isimlerini sonsuz gibi tanımlayarak sınırlanması aykırı bir düşüncedir. İnsan DNS'sına isimler yoluyla etki etmesi düşünülürse Allah o isimleri genel olarak bildirmiştir. Bunun haricindeki isimlerden alimler kaçınmışlardır. Bazı isimler gündeme getirilmiş ise de onlar tartışma konusu olmuştur. Bu da göstermektedir ki bu alan tartışma kabul etmektedir. Vahdeti vücud görüşü ademde varlıkların varlığı birçok varlığın birliğini izah eder demesi onun tecellilerden ibaret varlıkların adedince sonsuz isme müsemma olduğu düşüncesine salık vermiştir.

Varlıkları el-esmâü'l-hüsna'nın tecellileri kabul edenler varlıklardan hareketle isimlere sonsuz demektedirler. Yanlış bir anlayış olduğu ortadadır. Ayrıca varlıkları sonsuz gibi kabul etmektedirler bunun da yanlışlığı bilinmiştir. Tecelli kelimesinin varlığa yansımaya karşın varlığın da bir nevi Allah'ta tecellisi anlamında isimleri sonsuz saymak da yanlıştır. Allah'ın ses ve harfler yaratmasıyla isimleri çoğaltması caizdir. Bu bakımdan sonsuzluk düşünülebilir. Fakat insan tarafında isimler sonlu olma durumundadır. İnsan bu sonlu isimlerle Allah'a isticap eder.

İsimler hüsnâ diye vasf edilmiştir. Bu vasfın yüce ve hüsnâ olması sebebiyle insan tarafından yüce ve hüsnâ isim ve sıfat türetilmesine kapı açıldığı hükmü buradan serdedilemez. Allah esmâ ve sıfatlarının yüce ve hüsnâ olduğunu bildirmektedir. Allah kendi zatına ait esmâ ve sıfatlara yüce anlamında hüsnâ nitelemesi getirir. İnsan ise Allah'a isim ve sıfat tayin edip

onun yüce anlamında hüsnâ olduğunu nitelemekle izafi bir görev üstlenmiş olur. Ulûhiyete müteallik bir niteleme insanın kudretinde bir alan değildir¹²⁵ sonucuna ulaşılır.

El-Esmâü'l-hüsnânın sonsuzluğundan bahsetmek sayısal sonsuzluk anlamında değildir. Ancak onun çokluğundan kinayedir.

KAYNAKÇA

- AFİFİ, 'İbn Arabî İle İlgili Araştırma Serüvenim', trc. Abdullah Kartal, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*, sayı: 9, cilt: 9, 2000.
- AYDIN, Ferit, *İslâmda İnanç Sistemi Akaid*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1995.
- BOLAY, S: Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken, İstanbul, 1981.
- CÜRCANİ (v. 816/1413), Şerif, *Ta'rifât*, Mektebtü Lübnan, Beyrut, 1985.
- ÇETİN, Osman, 'Esmâü'l-Hüsnâ' Şâmil İslâm Ansiklopedisi, I-VIII, Şâmil Yayınları, İstanbul, 2000.
- GAZZALİ (v. 505/1111), *el-Maksadü'l-Esna fi Şerhi Esmâ'illahî'l-Hüsnâ*, thk. Muhammed Osman Haşet, Mektebetü'l-Kur'an, Kahire, 1984.
- İBN ARABÎ (v. 628/1241), Muhyiddin, *Şerhu Fususi'l-Hikem*, şrh, Mahmud Mahmud Gurab, Matbaatü Zeyd b. Sabit, Dimeşk, 1985.
- , *Fususu Hikem Terceme ve Şerhi*, trc. H. Avni Konuk, I-IV, MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- , *el-Futuhâtü'l-Mekkiye*, I-IV, matbaatü'z-Zehiyye, Bulak, Mısır, h. 1270.
- , *Fususu'l-Hikem*, thk. Ebu Ula Afifi, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1946.
- İBN KUDAME (620/1224), *Şerhu Lem'atü'l-İ'tikat*, şrh. Salih b. Füzan b. Abdullah Füzan.
- , *Tahrirü'n-Nazar fi Kütübi Ehli'l-Kelâm*, Londra, 1962.
- İBN MANZUR (h.711/1312), *Lisanü'l-Arab*, I-LV, Daru'l-Maarif, thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed Şazeli, Kahire, yy.
- KURASÎ (v. 775/1374), Muhyiddin Ebu Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye*, I-V, thk. Abdülfettah Muhammed Hulu, Hicr, Basım yeri yok, 1993.
- KUŞEYRİ (v. 465/1072), Ebu'l-Kasım, *Şerhu Esmâ'illahî'l-Husna*, thk. Ahmet Abdü'l-Mün'im, Daru'l-Azra, Beyrut, 1986.
- MAHMUT GURAB, *Fıkhı İndeş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddin İbn Arabî*, Matbaatü Nadr, Dimeşk, 1981.
- NESEFİ (v. 508/1115), Ebu'l-Muin, *Bahru'l-Kelâm, İslâm İnançları ve Mezhepler Arasındaki Görüş Farkları*, trc. Cemil Akpınar, Rabta Yayınevi, Konya, 1977.
- TABERİ (v. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân*, I-XXIV, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, yy.
- TOPALOĞLU, Bekir, 'Esmâ-i Hüsnâ', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-XL, İstanbul, 1995.
- PEZDEVİ (v. 493/1099), *Usulü'd-Din Ehli Sünnet Akaidi*, trc. Şerafeddin Gölcük, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1980.
- RÂZİ (v. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXX, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- , Fahrüdin, *Levamiü'l-Beyyinat Şerhu Esmâ'illahî Teâlâ ve's-Sıfat*, Matbaatü'ş-Şerafiyye, Mısır, h. 1323.
- Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, I-VIII, Ahmet Ağrakça, Hamdi Döndüren, Ömer Telliöglü redaksiyle Komisyon, Dergah Ofset, İstanbul, 2000.
- ŞARANİ (v. 973/1556), *el-Kibritü'l-Ahmer*, thk. Abdullah ahmud Muhammed Umer, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- TOPTAŞ, Mahmut, *el-Esmâ'illahî'l-Husnâ Şerhi*, Cantaş Yayınları, İstanbul, Aralık 2000, s. 10-11.
- Uluç, Tahir, 'İbn Arabî'de mistik sembolizm' *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7, 2006, sayı: 16, ss. 151-190.
- WOLFSON, H. Austryn, *Kelâm Felsefeleri, Müslüman-Hiristiyan-Yahudi Kelâmı*, çvr. Kasım Turhan, Kitabevi, İstanbul, 2001.
- YURDAGÜR, Metin, *Ayet Ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.

¹²⁵ Araf, 7/180; Taha, 20/8.